

Dominik Mandić

VLAŠKA TEZA O B.-H. STEĆCIMA

(1966)

Mlada engleska arheološkinja Marian *Wenzel* napisala je na engleskom jeziku članak o bosansko-hercegovačkim stećcima, koji je izišao u njemačkom časopisu *Südost-Forschungen* u Münchenu god. 1962.²⁵² U prvom dijelu svoje radnje spisateljica pobija tezu engleskoga arheologa Artura J. *Evans-a* i prof. Aleksandra *Solovjeva*, koji su b.h. stećke pripisivali bogomilima²⁵³. Medjutim, tu su tezu već prije Wenzelove počeli pobijati domaći arheolozi i povjesničari²⁵⁴. Nas posebno zanima drugi dio radnje, u kojemu M. Wenzel iznosi novu tezu o “vlaškom tipu” stećaka i njihovih uresa, dotično o utjecaju neslavenskih Vlaha na postanak i razvoj b. h. stećaka²⁵⁵.

M. Wenzel dijeli b.h. stećke na ploče (*slabs*) i na visoke stećke (*large, solid blocks*). Prvi bi se nalazili po cijeloj sredovječnoj Evropi, a drugi samo u Bosni i Hercegovini. Od ovih zadnjih samo je jedan dio urešen likovnim uresima ljudi i životinja²⁵⁶. Na osnovu 16 izabranih stećaka, koji se mogu barem približno datirati s pomoću natpisa, u kojima se spominju povijesne osobe, M. Wenzel tvrdi, da su se u BiH ploče počele postavljati na grobove pokojnika oko god. 1220., visoki monolitni stećci oko god. 1360., a stećci s likovnim uresima najranije oko god. 1435., dotično oko god. 1477²⁵⁷.

---

²⁵² Marian Wenzel, *Bosnian and Herzegovinian tombstones – Who made them and why*, *Südost-Forschungen XXI*, München 1962, 102-143.

²⁵³ *N. dj.* 102-114.

²⁵⁴ A. Benac, *Olovo, Srednjovjekovni nadgrobni spomenici BiH*, sv. II, Beograd 1951, 53 sl., 72; Isti, *Široki Brijeg*, Sarajevo 1952, 45-47; Š. Bešlagić, *Kupres*, Sarajevo 1954, 174 sl.; M. Vego, *Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine*, *GZM, NS XV-XVI*, Sarajevo 1961, Arh., 283; XVII (1962), Arh., 238-240; ISTI, *Patarenstvo u Hercegovini u svijetlu arh. spomenika*, *GZM, NS XVIII* (1963), Arh., 196-215; Sv. Radojčić, *Reljefi bosanskih i hercegovačkih stećaka*, *Letopis Matice Srpske, kn. 387*, Novi Sad, januar 1961; D. Mandić, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1962, 99-103.

²⁵⁵ M. Wenzel, *n. dj.* 114-143.

²⁵⁶ *N. dj.* 109.

²⁵⁷ *N. dj.* 109 sl.

Za svoja promatranja i zaključke M. Wenzel odabrala je ograničeni prostor, koji je omeđen sa sjevera Alpama, s juga Crnom Gorom, s istoka Njegoš-planinom, a sa zapada Jadranskim morem. U taj prostor, dakle, bila bi uključena cijela današnja Hercegovina, jedan dio Bosne i jedan Dalmacije²⁵⁸. To bi bio posebni, “*vlaški prostor*” na području b.h. stećaka. Na tom području, prema Wenzelovoj, živjeli su “*čisti Slaveni*” (*pure Slavs*), feudalna gospoda, i seljački radni svijet te “*gojitelji stoke*” (*stockbreeders*), koji su se zvali Vlasi. Ovi su svi i u sva vremena podizali stećke²⁵⁹. Medjutim najljepši stećci s toga područja, na kojima su prikazani razni prizori s likovima ljudi i životinja, potjecali bi od neslavenskih Vlaha. Prema spomenutoj spisateljici, vlaški stećci, s “*vlaškim tipom*” uresa bili bi oni, na kojima su isklesani: jeleni i lov na njih, konjanici, pojedinačni ili okrenuti jedan prema drugomu sa ženskom u sredini, plesači u kolu i neke osobe s uzdignutom i raširenom desnom rukom. Etnička pozadina Vlaha, “*gojitelja konja*”, utjecala bi na to, da su Vlasi stvorili ovaj novi “*vlaški tip*” stećaka u gore navedenom području²⁶⁰. Stećaka uopće, a napose urešenih uresima “*vlaškoga tipa*”, nestalo bi god. 1505., kada su b. h. Vlasi izgubili svoju plemensku organizaciju prelazom na islam²⁶¹.

Teza M. Wenzel o “*vlaškom tipu*” b.h. stećaka i o vlaškim uresima na njima nije ispravna i nikako se ne može prihvatiti sa stanovišta povijesne znanosti.

VLASI NIJESU IMALI UDJELA U POSTANKU B.H. STEĆAKA

Neslavenski Vlasi, u sredovječnim izvorima obično nazivani Mauro- ili Morovlasi, stvarno su potomci starih Maura, koje su Rimljani naselili u Evropi kao vojničke veterane od I. do V. stoljeća po Kristu. Za velike Seobe naroda održali su se u teško pristupačnim gorama u Karpatima, u visokim planinama na Balkanu i u Alpama. Zbog svojih somatoloških osebina, napose polucrne kože, cijelim Srednjim vijekom živjeli su u potpunoj društvenoj odijeljenosti od okolnoga stanovništva. Govorili su posebnim jezikom, koji su naučili od svojih gospodara Ri-

---

²⁵⁸ *N. dj.* 114 sl.

²⁵⁹ *N. dj.* 115 i 119.

²⁶⁰ *N. dj.* 114 i 141.

²⁶¹ *N. dj.* 119 i 137.

mljana²⁶². U sredovječnoj Srbiji bilo je zakonom zabranjeno, da se Srbi i Vlasi žene između sebe²⁶³.

Glavna središta sredovječnih Maurovlaha u istočnoj Evropi bili su: Karpati, gorje Balkan u Bugarskoj, Kopaonik i Stari Vlah u Srbiji, Šarplanina u Macedoniji i Pind-gorje u Tesaliji. Iz tih krajeva potječu Vlasi, koji su se tijekom vremena naselili u Bosni i Hercegovini²⁶⁴.

U navedenim izvorno vlaškim predjelima nigdje nije bio razvijen običaj podizanja stećaka nad grobovima pokojnika. To nam govori, da Vlasi nijesu donijeli stećke sa sobom u Bosnu i Hercegovinu, nego su te našli u tim zemljama, kada su se doselili. Prema tome početnici stećaka bili su domaći Hrvati, a ne doseljeni Vlasi.

U današnjoj BiH neslavenski Vlasi prvi put spominju se u povelji bosanskog bana Ninoslava oko god. 1234. No to nijesu bili domaći Vlasi, nego oni iz srednjega Balkana, koje su Dubrovčani upotrebljavali kao prenosnike svoje trgovačke robe²⁶⁵. Da bi se mogli što bolje koristiti prenosom dubrovačke trgovačke robe, sredinom 13. stoljeća Vlasi su se počeli naseljavati u blizinu Dubrovnika, naime na područje sredovječne Travunje, u bližoj i daljoj okolini današnjega Trebinja. Ti su krajevi tada bili u srpskoj državi²⁶⁶, u kojoj su u istočnim i sjevernim krajevima tada živjeli brojni Vlasi. U tužbi dubrovačkoga piličara Martina od 26. kolovoza 1285. spominje se više vlaških naselja (katuna) u tadašnjoj Travunji²⁶⁷.

Zbog stećaka “vlaščkoga tipa” M. Wenzel, nas posebno zanima doseljenje Vlaha u sredovječni Hum ili Zahumlje, napose u krajeve oko današ-

---

²⁶² O rimskom naseljenju Maura u Evropi i Balkanu te o postanku srednjovječnih Vlaha i njihovoj društvenoj odijeljenosti u Srednjem vijeku i integraciji za vrijeme turske vladavine vidi: D. Mandić, *Postanak Vlaha prema novim poviestnim iztraživanjima*, Buenos Aires 1956; Isti, *Rasprave i prilozi iz stare hrvatske povijesti*, Rim 1963, 515-567.

²⁶³ “*Sr'bin' da se ne ženi u Vlaseh'*; ako li se oženi, da ju vede u merop'he”, F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Wien 1958, 98, br. 83; A. V. Solovjev, *Odabrani spomenici srpskog prava*, Beograd 1926, 93 i 114; D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, 538-540.

²⁶⁴ Gledaj: D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, 529-550.

²⁶⁵ D. Mandić, *Sredovječna Bosna bez Srba*, *Hrvatska Revija V*, Buenos Aires 1955, 450-460.

²⁶⁶ D. Mandić, *Bosna i Hercegovina*, sv. I, Chicago 1960, 329 sl.

²⁶⁷ “*Martinus filius condam Petri pilicarij... ego steti cum Blachis... dum irem per Blachos ab uno catone ad aliud...*”. K. J. Jireček, *Die Wlachen u. Maurovlachen in den Denkmälern von Ragusa*, *Sitzungsber. D. k. Akad. D. Wiss., Phil.-hist. Cl.* 48, Wien 1902, 118.

njega Stoca. U poveljama srpskoga kralja Uroša I. (1243-1276), koje je izdao pravoslavnoj Humskoj episkopiji god. 1243. i 1253. Vlasi se spominju u srpskim zemljama oko Lima, ali se ne spominju na imanjima stolačkoga područja od Bivoljega Brda kod Domanovića do Stona na poluotoku Peleješcu²⁶⁸. U tim krajevima Vlasi Burmazi prvi put se spominju god. 1305²⁶⁹. Vlasi Zotovići u Ljubomiru, u istočnom dijelu Zahumlja, spominju se god. 1313²⁷⁰. Ovo nam govori, da su se Vlasi doselili u Zahumlje krajem 13. stoljeća, za zadnje srpske vladavine u ovim krajevima god. 1284-1304²⁷¹.

Naselja sredovječnih Vlaha u današnjoj Hercegovini od reda su nosila patronimičke nazive. To nam govori, da su se u početku u pojedine krajeve doseljavale samo pojedine obitelji ili mali broj srodnih istoimenih porodica. Te su se stalno držale na okupu i činile zasebnu jedinicu, koja se zvala katun. Prije pada Bosne (1463.) u cijeloj današnjoj BiH nije bilo više od 100 vlaških katuna, od kojih pojedini nijesu brojili više od 20 obitelji. To nam govori, da su Vlasi prije turskoga zaposjednuća bili neznatna manjina pučanstva BiH, najviše 2%, prema starom urodjenom hrvatskom pučanstvu²⁷².

Iako su se Vlasi u današnju istočnu Hercegovinu doseljavali, da bi se koristili prenosom dubrovačke trgovačke robe, oni su i dalje ostali stočari, polunomadi, koji su se ljeti selili sa stokom u visoke planine Nevesinja, Konjica i Foče, a zimi se spuštali u toplije krajeve kotareva Trebinja, Ljubinja, Stoca i u dubrovačke predjele, gdje stoka i zimi nadje pašę, kako u tim krajevima rijetko pada snijeg.

Vlasi su, dakle, bili malobrojni i kulturno najzaostaliji dio pučanstva u BH, pa nema vjerojatnosti, da bi oni mogli dati stećcima najsavršenije uresne oblike i likovne urese. Usto, kako ćemo domalo vidjeti, likovni razvoj umjetničkih uresa na stećcima nastao je prije, nego su se Vlasi doselili u BiH u primjetnom broju.

---

²⁶⁸ *Spomenik SAN III* (1890), 8 sl.; A. Solovjev, *Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogomilstvu na Balkanu. Godišnjak ist. društva BiH*, V. Sarajevo 1953. 73 sl.

²⁶⁹ *Monumenta Ragusina, V (Mon. Slav. Mer., 29)*, Zagreb 1897, 86.

²⁷⁰ M. J. Dinić, *Dubrovačka srednjeevokovna karavanska trgovina*, Jug. ist. časopis III (1937), 135, bilj. 15.

²⁷¹ Gl. D. Mandić, *Bosna i Hercegovina I*, 320-326.

²⁷² M. Vego, *Naselja bosanske srednjeevokovne države*, Sarajevo 1957, 127-129; B. Hrabak, *O hercegovačkim vlaškim katunima prema poslovnoj knjizi Dubrovčanina Dživana Pripčinovića*, GZM, NS 1956, 29-39; D. Mandić, *Herceg-Bosna i Hrvatska*, Hrvatska Revija XIII, Buenos Aires 1963, 436 sl.

**VLASI NIJESU IMALI PREDNOSTI PRED DOMAĆIM HRVATIMA U POSTANKU
LIKOVNIH URESA NA STEĆCIMA**

M. Wenzel tvrdi da je etnička pozadina Vlaha i njihovo stočarsko zanimanje, napose gojidba konja (*horsebreeding inhabitants*), utjecala na to, da su oni počeli stećke urešavati s konjima i konjanicima i drugim likovnim uresima²⁷³. Mi smo pak vidjeli, da etnička pozadina Vlaha nije utjecala na postanak stećaka. Ni njihovo stočarsko zanimanje, napose konjogojstvo, ne daje im nikakvu posebnu prednost pred domaćim Hrvatima u postanku likovnih uresa na stećcima. U svim hrvatskim zemljama, napose u BiH, još od dolaska Hrvata na Jug gospodarstvo se poglavito oslanjalo na stočarstvo. Hrvati su u svim krajevima trajno imali mnogo konja i upotrebljavali ih u ratno i mirno doba za jahanje i prijenos robe. K. Porfirogenet u svom djelu *O upravi carstvom*, poglavlje 31., navodi, da su Hrvati za svoga kralja Krešimira Starijega (o. 935-944) imali vojku od 100.000 pješaka i 60.000 konjanika²⁷⁴. Koncem god. 1096., kada su križari tuluškoga grofa Rajmunda prolazili “Dalmacijom”, i to upravo sredinom “vlaškoga prostora” M. Wenzel, od Duvna preko Posušja, Stoca, Ljubinja i Trebinja, Vilim Tirski opisujući taj put o stanovnicima ovo piše: “*Na daleko i široko prostiru se gotovo samo pašnjaci tako, da ima malo radne zemlje; od sitne i krupne stoke stanovnici isključivo žive*”²⁷⁵. God. 1264 bosanski ban u dva puta prodaje u Dalmaciju 630 glava krupne stoke sa svojih banskih imanja²⁷⁶. Ovo nam govori o velikom stočarskom gospodarstvu bosanskih banova. Razmjerno veliku množinu volova i konja imali su i drugi b.h. velikaši, plemići i slobodni seljaci. Ovi su svi dobro poznavali, trajno upotrebljavali i volili konje. Ljubav domaćega hrvatskoga plemstva u Bosni prema konju dolazi do izražaja i

²⁷³ M. Wenzel, *n. dj.* 109 sl., 114 i 141.

²⁷⁴ C. Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, cap. 31, izd. Moravcsik-Jenkins, Budapest 1949, 150, red 71-82.

²⁷⁵ “*Est autem Dalmatia longe patens regio inter Hungariam et Adriaticum mare sita... pascuis etiam longe lateque diffusis occupata penitus ita ut raram habeat agrorum culturam, locorum incolis in gregibus et armentis omnem vivendi habentibus fiduciam*”. F. Rački, *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, Mon. Slav. Mer. VII, Zagreb 1877. 462; F. Šišić, *Enchiridion fontium historiae Croatiae*, vol. I, pars I, Zagreb 1914. 402 sl.

²⁷⁶ “... *pro duabus partibus suis in emptione sexcentum et triginta pecudum, quas confessus [est] se emisse a domino bano Stephano....*” Svjedočanstvo Luke Matića (Mathei) iz Trogira 5. 1. 1264, M. Barada, *Trogirski spomenici*, I (Mon. Slav. Mer., vol. 44), Zagreb 1948, 18.

na državnim pečatima bosanskoga bana Stjepana II. Kotromanića i kraljeva Stjepana Ostoje i Tvrtka II. Na tim pečatima prikazan je vitez na konju u trku. I poznati lik hercega Hrvoja Hrvatinića izradjen je na konju u trku u njegovu glagoljskom Misalu²⁷⁷. Uostalom, srednjovjekovni vitez u Bosni, kao i u cijeloj Evropi, ne može se ni zamisliti bez dame i konja. Zbog toga ne smije se nikakva prednost davati polunomadskim Vlasima pred domaćim hrvatskim plemstvom i seljaštvom u prikazivanju konja i konjanika na b.h. grobnim stećcima.

LIKOVNI URESI NA STEĆCIMA NOSE OSEBINE NARODNOGA I VITEŠKOGA ŽIVOTA DOMAĆIH HRVATA, A NE VLAHA

1. Kako smo vidjeli, Vlasi su u izvorno vlaškim zemljama u srednjem i istočnom Balkanu živjeli kao polunomadski stočari. Takvi su ostali i onda, kada su se doselili u današnje b.h. zemlje s tim, da su se ovdje bavili i prenosom robe dubrovačkih i drugih primorskih trgovaca s mora u nutarnje zemlje i obratno. Vlah, iako je bio knez ili vojvoda drugih Vlaha i s vremenom se obogatio, on je trajno ostao polunomad, trgovački prenosnik, dotično glavar vlaških prenosnika trgovačke robe. Medjutim na b.h. stećcima nema nigdje ništa prikazano iz ovoga polunomadskoga, stočarskoga života Vlaha. Napose nigdje nije prikazan tovarni konj sa samarom.

Na b. h. stećcima su prikazani jahači konji, sami ili s jahačem; lov na jelene, srne, veprove i medvjede; lov na konju ili nogama, u pratnji pasâ i sokolâ; viteške borbe za djevojku, koja stoji između dvojice zaljubljenih vitezova u borbenom stavu; plesovi i turnirske igre vitezova. Ovo su sve zgodovine iz života i zabavâ srednjovjekovnih Hrvata velikaša i plemića u Bosni i Hercegovini. Prema tome navedena likovna prikazivanja tih zgoda ne mogu potjecati od Vlaha, koji se tim poslom nijesu zanimali, nego od domaćega hrvatskoga plemstva, koje se tim poslovima bavljalo i ovjekovječilo ih na nadgrobni stećcima.

2. I na to valja upozoriti, da osobe prikazane na b.h. stećcima, pa i onima “vlaškgoga tipa” po M. Wenzel, ne nose vlaško odijelo nego ono domaćih Hrvata. Sredovječni neslavenski Vlasi imali su svoje posebno

---

²⁷⁷ Otisci navedenih vladarskih pečata nalaze se u *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, I, Sarajevo 1942, 285, i 679. Slika hercega Hrvoje nalazi se na str. 385. toga djela.

odijelo, koje poznajemo iz starih opisa, a to se sačuvalo u nekim mjestima među potomcima tih starih Morovlaha sve do novijega doba. Međutim na b.h. stećcima, pa ni na onima “vlaškoga tipa” po M. Wenzel, ne dolazi do izražaja vlaško odijelo, nego hrvatsko narodno odijelo, kojim su se tada odijevali svi Hrvati u Jadranskom Primorju i u b. h. Zagori. To se hrvatsko odijelo sačuvalo po svoj Bosni do početka 18. stoljeća, a u hercegovačkoj Bekiji i u zagorskoj Dalmaciji sve do prošloga Svjetskoga rata. O tom starom hrvatskom odijelu prof. K. Jiriček ovako piše: “*Današnja severnodalmatinska nošnja razaznaje se na skulpturama bosanskih kamenih grobova: ljudi u tesnom, naboranom ogrtaču koji je iskićen gajtanima, imajući isto tako tesne nogavice; žene, pak, u haljini koja je niže pasa široka i dopire do zemlje*²⁷⁸.” Franjevački pohoditelj fra Pavao Rovinjanin zabilježio je god. 1640., da se on u Bosni oblačio “na hrvatsku” (*alla croata*) poput domaćih bosanskih Hrvata, da bi se prikrio pred Turcima, da nije stranac²⁷⁹. Turski putopisac *Evlija Čelebija* u svojim putopisima po BiH god. 1660. i 1664, više puta govori, da stanovništvo tih zemalja, i ono muslimansko, nosi isto odijelo kao “krajiški dušmani”, t. j. Hrvati. Govoreći o Banjoj Luci on to odijelo ovako opisuje: “*Svi stanovnici nose krajiško čohano odijelo, čohane dolame, uske čakšire s kopčama i pletene opanke, a na glavu stavljaju zelene krajiške kalpake*.”²⁸⁰ U negdašnjoj franjevačkoj generalnoj crkvi Aracoeli u Rimu bila je postavljena ploča na grobu bosanske kraljice Katarine, koja je umrla u Rimu 25. X. 1478. Kraljica je obučena u tadašnje bosansko narodno odijelo, koje je upravo onako, kako su odjevene ženske na b. h. stećcima²⁸¹.

Ako su na b.h. stećcima osobe muške i ženske isklesane u starom hrvatskom narodnom odijelu, pa i na stećcima, koje M. Wenzel nazivlje

²⁷⁸ K. Jiriček-J. Radonić, *Istorija Srba* II. Beograd 1923. 57.

²⁷⁹ S. Zlatović, *Izveštaj o Bosni god. 1640. o. Pavla iz Rovinja, Starine JA*, sv. 23, Zagreb, 1890, 20.

²⁸⁰ H. Šabanović, *Evlija Čelebija, Putopis*, Sarajevo 1957. sv. I 240, 254 sl., 267 sl., 279; sv. II 149, 162, 259, 261, itd. Vidi takovjer: J. Kovačević, *Srednjovekovna nošnja bosanskih Slavena, Posebna izd. SAN CCXV*, Beograd 1953. – Jedna naredba turskih vlasti, da se uvede razlika u odijevanju muslimana i kršćana u BiH, potječe od bosanskoga paše Husamuddina iz mjeseca svibnja 1794. Vidi: VL. Skarić, *Jedna naredba o rajinom odijelu iz doba otomanske vladavine, GZM XIV* (1902), 557.

²⁸¹ Sliku nadgrobne ploče kraljice Katarine u narodnom odijelu donosi *Poviest hrv. zem. Bosne i Hercegovine* I, str. 589.

“vlaškima”, znači, da likovno prikazivanje ljudi na stećcima potječe od domaćih Hrvata, a ne od neslavenskih Vlaha.

3. Uresi na b.h. stećcima, pa i na onima s likovnim prizorima, nijesu nešto izolirano, na jeanput niklo u “vlaškom prostoru”, bez predhodnih razvojnih radova i veze s okolnim hrvatskim zemljama, da bi se moglo reći da ti uresi potječu od novodoseljenih neslavenskih Vlaha. Uresi na stećcima stvarno su jedan organski dio hrvatske narodne umjetnosti. Osnovne oblike te umjetnosti Hrvati su donijeli sa sobom iz svoje zakarpatске domovine u nakitima odijela, i na svom drvenom, lončarskom i željeznom orudju i oružju. Ta se umjetnost u Jadranskoj Hrvatskoj u dodiru s kulturnijim kršćanskim Zapadom postepeno razvijala i usavršavala: u drvetu i na kamenu: u crkvama, plemićkim dvorovima i na grobnim spomenicima. Iz Primorske Hrvatske usavršena narodna umjetnost prodirala je i u nutarnje hrvatske zemlje današnje BiH, gdje su crkve i velikaške dvorove pravili dalmatinski majstori ili Bošnjaci, koji su svoj klesачki zanat izučili u primorskim gradovima²⁸².

M. *Wenzel* posebnim vlaškim uresom na stećcima smatra rubne vijence djetelinoga trolista (*decorated with trefoil border*). Medjutim, tu se radi o rudimentarnoj stilizaciji mladica vinove loze, koja je po starom kršćanskom shvatanju predstavljala zajedništvo pokojnika s Kristom i s drugim kršćanima. Stilski razvoj rubnih uresa s vinovom lozom i lišćem dobro se može pratiti od Bašćanske ploče god. 1075., na kojoj je taj motiv isklesan, preko drugih hrvatskih spomenika²⁸³ do b.h. stećaka na Širokom Brijegu i drugdje²⁸⁴.

M. *Wenzel* vlaškim uresom smatra lukovnice u obliku konjske potkove na nekim b.h. stećcima (*decorated with horseshoe arches*). Medjutim to je stilizacija viteških mačeva, u kojih je zaglavak ručnoga drška u starijim vremenima bio izradjivan u obliku prave kugle, kao na Šarampovu kod Širokoga Brijega²⁸⁵, a kasnije pod utjecajem gotike taj zaglavak dobio je svinuti oblik konjske potkove.

²⁸² O tom pitanje pišem u trećem svesku “*Bosne i Hercegovine*”.

²⁸³ Lj. Karaman, *Iz kolijevke hrvatske prošlosti. (Starohrvatska umjetnost u svojim spomenicima i tezama raznih pisaca)*, Zagreb 1930: N. Miletić, *Nakit i oružje IX-XII veka u nekropolama- Bosne i Hercegovine*, GZM, NS XVIII, Sarajevo 1963, Arh., 155-178.

²⁸⁴ A. Benac, *Široki Brijeg. Srednjevj. nadgrobni spomenici*, III, Sarajevo 1952, sl. 2, 5a-d, 6, 23a, 50, 51.

²⁸⁵ *N. dj.* sl. 13, 14, 15a.

4. M. *Wenzel* posebno se zanimala i svoje zaključke izvodila je na osnovu stećaka, koji se nalaze u nekropoli Boljuni, zaselku sela Bjelovejića: oko 15 km jugozapadno od Stoca. Kako se razabire iz natpisa, nacрте za najljepše stećke u toj i u obližnjim nekropolama pravili su dijak Semorad i Rato, a nacrtane prizore klesali su kovači: Grubač, Milić, Vuk i Zeliya (Zelić)²⁸⁶. Ova sva imena nijesu vlaška nego hrvatska, domaćih ljudi. Ovi prema svom odgoju i navici nijesu crtali ni klesali prizore pod utjecajem Vlaha, “po vlašku”, nego u duhu škola domaćih hrvatskih klesara u tom kraju. Na stećku Taraha Tarah Boljunović, iako je bio starješina vlaškoga katuna, ne može se pretpostaviti, da je bio primljen među domaće starosjedilačko plemstvo. Iz toga bi trebalo izvesti, da nacrt za stećak Vlaha Taraha Boljunovića nije bio izvorno nacrtan za nj, nego da se kovač Grubač klešući Tarahov stećak poslužio nacrtom za stećak nekoga domaćega plemića Hrvata, kojemu on nije isklesao spomenik, ili je taj stećak tijekom vremena bio uništen.

* * *

M. *Wenzel* došla je do svoje neispravne vlaške teze time, što se u svom proučavanju ograničila samo na jedan odsjek područja b. h. stećaka te što je zaključke stvarala oslanjajući se samo na 16 stećaka, kojima se iz natpisa može odrediti vrijeme postanka barem u približnim godinama. Medjutim, da se dobro shvati i ispravne zaključke izvede, valja uzeti u obzir cijelo područje b.h. stećaka i sve pojedinosti vremenske i arheološke, koje su u vezi s njima. Iako je, naime, u BiH postojalo više klesaćkih škola i razvilo se raznih tipova uresa, ipak b.h. stećci predstavljaju jednu zajedničku cjelinu, u kojoj se zapažaju prelazni oblici u uresima i utjecaj jedne klesaćke škole na drugu²⁸⁷.

Napose su neispravne tvrdnje M. *Wenzel* o vremenskom postanku stećaka u njihovim raznim oblicima: ploča oko god. 1220., visokih stećaka oko god. 1360., stećaka s likovnim ukrasima oko god. 1435., dotično 1477. *Wenzel* je došla do tih zaključaka, jer je u svojim proučavanjima uzela u obzir ograničeni prostor i mali broj stećaka. Da je uzela u prou-

²⁸⁶ Gl. M. Vego, *Novi i revidirani natpisi iz Hercegovine*, GZM, NS XVII (1962), Arh., 209-215.

²⁸⁷ O tome vidi razne činjenice, što su ih utvrdili A. Benac, Š. Bešliagić, M. Vego i drugi u opisima stećaka u Radimlji, Širokom Brijegu, Ljubuškomu, Blidinju, Kupresu, Olovu i drugdje u zbirkama: “*Srednjovjekovni nadgrobni spomenici BiH*”, Sarajevo 1950-1959. i “*Naše Starine*”, I - , Sarajevo 1953.

čavanje cijelo područje b.h. stećaka i sve vremenske podatke, do kojih možemo doći na osnovu do sada objavljenih natpisa i arheoloških nalaza u grobovima pod stećcima, Wenzelova bi morala doći do posve drugih zaključaka, nego ih je stvorila. Za primjer spominjemo samo nekropolu bosanskih banova u Donjoj Zgošći kod Visokoga, koju je M. Wenzel u svojim rasmatranjima potpuno mimoišla. U toj nekropoli sačuvala su se dva visoka stećka, koji su od posebne vrijednosti za proučavanje povijesti postanka stećaka i uresa na njima. Jedan je stećak u obliku stupca, koji je visok 3 m, a drugi ima oblik kuće s pokrovom na dvije vode. Ovaj zadnji stećak sa sve četiri strane urešen je vanredno finim likovnim prizorima ljudi i životinja, i to u najsavršenijem obliku od svih stećaka, što su nam poznati na cijelom području Bosne i Hercegovine²⁸⁸. Oba stećka imala su natpise, od kojih je onaj na stećku u obliku kuće uništen zubom vremena tako, da se danas ne može pročitati nego samo riječ: “[b] an’.” Na stećku u obliku stupca dr. Ćiro Truhelka pročitao je ovaj natpis: “*Sie leži Stipan ban bosanski i brat mu Bogdan i Dragiša i knez Bakula i knez Stanko i Tvrтко s družinom.*”²⁸⁹ Truhelka je ispravno zaključio, da ovaj natpis govori o Stjepanu Prijezdi Velikom, bosanskome banu god. 1254. – 1287. Slijedeći banovi iz kuće Kotromanića bili su: Stjepan I. (1287-1302), Stjepan II. (1312-1353) i Tvrтко I. (1353-1377.), od koji nijedan nije imao braću Bogdana i Dragišu²⁹⁰. Mi nadalje znamo, da su Stjepan II. i Tvrтко I. pokopani u vladarskoj crkvi u Milima, u današnjim Arnautovićima kod Visokoga²⁹¹. Stjepan I. umro je ili poginuo god. 1302. istočno od Drine, u zemlji svoga punca Stjepana Dragutina, i tamo bio pokopan, kada je Bosnu držao hrvatski ban Pavao I. Šubić²⁹². Iz ovoga,

²⁸⁸ Oba navedena stećka iz D. Zgošće prenesena su u dvorište Zemaljskoga muzeja u Sarajevu. Sliku stećka kuće donosi *Poviest hrv. zem. Bosne i Hercegovine* I, Sarajevo 1942, str. 635, a stećka stupca D. Mazalić, *GZM NS IV/V* (1950), str. 234, sl. 6.

²⁸⁹ Ć. Truhelka, *Kolijevka i groblje Kotromanića*, *Nastavni Vjesnik*, knj. XLI, 189-201; Isti, *Studije o podrijetlu*, Zagreb 1941, 29; *Poviest hrv. zem. BiH* 234, bilj. 17. – Nijesu opravdani prigovori, koje je Gjoko Mazalić, *GZM NS IV/V* (1950), 231-241, podigao protiv Truhelkina čitanja natpisa na stećku stupcu i zaključaka, koje je Truhelka iz toga izveo. Imena u natpisu, koja su po Mazaliću vlaška, odreda su stara hrvatska imena, kako se vidi iz hrvatskih izvora, koja su objelodanili Rački, *Doc.*, Smičklas, *Cod. dipl.* I-IV. Fermendžin. Acta Bosnae.

²⁹⁰ Gl. D. Mandić, *Bosna i Hercegovina* I 201-207.

²⁹¹ P. Angjelić, *Grobovi bosanskih kraljeva u Arnautovićima kod Visokoga*, *GZM, NS XVII* (1962), 165-171; D. Mandić, *Etnička povijest BiH*. Rim 1967, pogl. 5.

²⁹² Gl. D. Mandić, *Bosna i Hercegovina* I 207-212.

što smo naveli, slijedi, da je vanredno fino urešeni stećak u obliku kuće u banskoj nekropoli u Donjoj Zgošći bio grobni spomenik jednoga od bosanskih banova, koji su prethodili Stjepana Prijezdu Velikoga, t. j. ili bana Ninoslava (1221-1253.), ili bana Stjepana (1204-1221.), oca kneza Sibislava, ili Kulina bana (1165-1204.)²⁹³. To nam pak govori, da su visoki stećci s bogatim likovnim uresima ljudi i životinja nastali u BiH za tri i više ljudskih pokoljenja prije nego to pretpostavlja M. Wenzel.

M. Wenzel je došla do svojih krivih zaključaka i zbog toga, što nije dovoljno poznavala etničko stanje sredovječne BiH, ni povijest doseljavanja Vlaha u ove zemlje i njihovo kulturno stanje. Wenzel tvrdi, da su Vlasi u njezinu “vlaškom prostoru” činili znatan dio pučanstva (*a large proportion of the population*)²⁹⁴, i prema tome da su mogli vršiti jak kulturni utjecaj u zemlji. Medjutim to je neispravno i jedno i drugo.

ZAKLJUČAK

Kako smo potanje obradili u trećem svesku našega djela “Bosna i Hercegovina”, koje je u štampi, običaj podizanja nadgrobničkih stećaka uveli su Hrvati Crvene ili Južne Hrvatske, dok su još bili pogani od druge četvrti 7. do početka 10. stoljeća. Oni su po starom slavenskom običaju pokopavali pokojnike po plemenskim posjedima nedaleko svojih kuća. Ovi pogani Hrvati, kada su vidjeli da njihova braća Hrvati Bijele Hrvatske, zapadno od rijeke Cetine, koji su primili kršćanstvo u 7. stoljeću²⁹⁵, pokopavaju svoje prvake u crkvama ili u lijepo radjenim sarkofazima u predvorju crkava, i oni su počeli na grobove svojih odličnika stavljati kamene spomenike. Kako su htjeli, da zadrže svoj stari način pokapanja, naime, da tijelo bude pokopano u zemlju, uveli su običaj, da nad grobom pokojnika postave cjelac kamen u obliku starih rimskih sarkofaga, kojih je tada još dosta bilo po svoj zemlji. Na taj su način nastali razni oblici stećaka: ploče, sanduci, kuće, stupci i križevi. Pod utjecajem rimskih i kršćanskih nadgrobničkih spomenika i Hrvati su počeli urešavati svoje nadgrobne stećke, naravno u duhu svoje narodne umjetnosti. Na razvoj tih uresa utjecao je društveni i kulturni razvoj hrvatskoga naroda, koji se razvijao pod utjecajem kulturnijih zapadnih kršćanskih naroda. Na umjet-

²⁹³ N. dj. 194-201.

²⁹⁴ M. Wenzel, n. dj. 119.

²⁹⁵ Gl. D. Mandić, *Rasprave i prilozi*, Rim 1963, VI. *Pokrštenje Hrvata*, str. 109-144.

nički razvoj stećaka napose je utjecao viteški život hrvatskoga plemstva u današnjoj BiH, koji su bili u stanju, da uz znatne troškove podižu i kite skupe nadgrobne stećke. To nam i razjašnjuje, zašto je u likovnim uresima na stećcima gotovo isključivo prikazan život sredovječnih vitezova.

Dok su Hrvati stvarali običaj postavljanja stećaka na grobovima svojih pokojnika i razvijali urese na njima, u Bosni nije bilo Vlaha. Oni se ovamo počinju doseljavati sredinom 13. stoljeća iz srednjega i istočnoga Balkana. Vlasi nijesu donijeli sa sobom običaj postavljanja stećaka, nego su ga našli u zemlji, gdje su ga već bili razvili domaći Hrvati. U početku doseljavale su se samo pojedine vlaške obitelji ili mali broj srodnih porodica, koje su činile posebnu skupinu, zvanu katun. Živjeli su na niskoj kulturnoj razini kao polunomadi, baveći se stočarstvom i prenosom trgovačke robe dubrovačkih trgovaca. U drugoj polovici 15. stoljeća, kada su se neki Vlasi u službi Turaka i prenosom robe obogatili, i oni su se počeli pokapati pod stećke kao i urodjeno hrvatsko plemstvo. Međutim, u oblicima i uresima stećaka Vlasi nijesu ništa unosili specifično vlašokoga, nego su se samo koristili onim, što su domaći Hrvati bili razvili tijekom stoljeća.

Stećci su se prestali praviti, ne s prelazom Vlaha na islam, budući da su od tih samo pojedinci prihvatili islam²⁹⁶, nego istom onda, kada je domaće hrvatsko plemstvo izginulo u borbama s Turcima, ili se iselilo u slobodne zemlje, a preostali Hrvati osiromašili ili prešli na islam. Islamski Hrvati malo po malo podlegli su istočnom utjecaju istovjernih muslimana u pogrebnim običajima i postavljanju spomenika nad grobovima pokojnika.²⁹⁷

---

²⁹⁶ Gl. D. Mandić, *Herceg-Bosna i Hrvatska*, Hrvatska Revija XIII, Buenos Aires 1963, 35 sl.

²⁹⁷ Dominik Mandić, *Vlaška teza o b.-h. stećcima*. Hrvatska revija. Kulturno-književni tromjesečnik. Urednik: Vinko Nikolić. Godina XVI/svezak 2-4 (62-64), prosinca 1966, str. 237-246.